

PRACE NAUKOWE

Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu

RESEARCH PAPERS

of Wrocław University of Economics

Nr 390

**Rachunkowość –
polityka makroekonomiczna –
globalizacja**

Redaktorzy naukowi

Zbigniew Luty

Magdalena Chmielowiec-Lewczuk

Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
Wrocław 2015

Redaktor Wydawnictwa: Joanna Świrska-Korlub

Redakcja techniczna: Barbara Łopusiewicz

Korekta: Hanna Jurek

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania
znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa
www.pracnaukowe.ue.wroc.pl
www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Publikacja udostępniona na licencji Creative Commons
Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-Bez utworów zależnych 3.0 Polska
(CC BY-NC-ND 3.0 PL)

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2015

ISSN 1899-3192
e-ISSN 2392-0041

ISBN 978-83-7695-507-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Zamówienia na opublikowane prace należy składać na adres:
Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu
tel./fax 71 36 80 602; e-mail: econbook@ue.wroc.pl
www.ksiegarnia.ue.wroc.pl

Druk i oprawa: TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
Jacek Adamek: Elementy kształtujące sylwetkę muzułmańskiego księgowego.....	11
Mariusz Andrzejewski, Kinga Mróz, Maciej Poppek: Testy zgodności w teorii i praktyce audytu sprawozdań finansowych.....	21
Anna Bartoszewicz: Transformacja audytu wewnętrznego w Polsce – od audytu zgodności do audytu efektywnościowego.....	36
Melania Bąk: Rachunkowość i jej kapitał, czyli rachunkowość w wymiarze niematerialnym.....	45
Anna A. Białek-Jaworska, Katarzyna Drązikowska: Polityka rachunkowości spółek notowanych na NewConnect	55
Anna A. Białek-Jaworska, Marek Żukowski, Jozef Bucko: Rola doświadczenia zawodowego w uczeniu się rachunkowości w Polsce i na Słowacji.....	64
Grzegorz Bucior: <i>Datio in solutum</i> w ujęciu bilansowym i podatkowym	74
Jolanta Chluska: Informacyjne aspekty funduszu własnego samodzielnych publicznych zakładów opieki zdrowotnej.....	82
Halina Chłodnicka: Wpływ wykonywania wyceny przedsiębiorstwa w upadłości likwidacyjnej do celów sprzedaży na wybranym przykładzie.....	91
Marek Garbowski: Przyszłość banków spółdzielczych w kontekście implementacji regulacji Basel III w polskim systemie bankowym.....	104
Magdalena Giedroyć: Relewantność informacji sprawozdawczych	114
Jerzy Gierusz, Katarzyna Koleśnik, Sylwia Silska-Gembka: Podejście praktyków do rozpoznania rezerw, zobowiązań oraz aktywów warunkowych w świetle MSSF – wyniki badania empirycznego	123
Magdalena Janowicz: Rola biegłego rewidenta w procesie połączenia spółek.....	134
Aldona Kamela-Sowińska: Obrót gospodarczy jako dobro prawnie chronione przez ustawę o rachunkowości.....	142
Małgorzata Kamieniecka: Etyka w rachunkowości wczoraj i dziś – ocena aktualności postulatów L. Paciolego	150
Katarzyna Kobiela-Pionnier: Pod presją. Wpływ lobbingu na kształtowanie standardów rachunkowości.....	160
Mariola Kotłowska: Determinanty pomiaru dokonań na poziomie procesów w przedsiębiorstwie	173
Edyta Łazarowicz: Znaczenie i przyszłość zasady ostrożności.....	183
Edward PieliCHATy: Rozpoznawanie przychodów ze sprzedaży produktów ubezpieczeniowych w księgach rachunkowych banków.....	191

Anna Mazurczak-Mąka, Paweł Zieniuk: Rewizja finansowa w jednostkach zainteresowania publicznego w świetle zmian dyrektyw unijnych...	203
Małgorzata Rówińska: Koszt historyczny i wartość godziwa aktywów – analiza modeli wyceny na podstawie wybranych spółek notowanych na GPW w Warszawie	212
Beata Sadowska: Rachunkowość w Państwowym Gospodarstwie Leśnym Lasy Państwowe	222
Karol Schneider: Przestępczość ekonomiczno-finansowa a kreatywne aspekty księgowości	234
Joanna Toborek-Mazur: Kontrowersje wokół rozliczania fuzji w międzynarodowych standardach rachunkowości	242
Piotr Wanicki: Metody wyceny efektów prac badawczo-rozwojowych	250
Małgorzata Anna Węgrzyńska: Identyfikacja bezpieczeństwa ekonomicznego w literaturze i regulacjach prawnych	261
Edward Wiszniowski: Waluty wirtualne w rachunkowości	273
Grzegorz Zimon: Wpływ grupy marketingowo-zakupowej na sytuacje i wyniki finansowe przedsiębiorstw	283

Summaries

Jacek Adamek: The profile of a Muslim accountant – influencing elements	11
Mariusz Andrzejewski, Kinga Mróz, Maciej Popek: Compliance testing in theory and practice of financial auditing	21
Anna Bartoszewicz: Transformation of internal audit in Poland – from compliance audit to performance audit	36
Melania Bąk: Accounting and its capital, that is accounting in nonmaterial dimension	45
Anna A. Bialek-Jaworska, Katarzyna Drązikowska: Accounting policy used by the NewConnect listed companies	55
Anna A. Bialek-Jaworska, Marek Żukowski, Jozef Bucko: The role of professional experience in accounting learning in Poland and Slovakia ...	64
Grzegorz Bucior: <i>Datio in solutum</i> in accounting and tax terms	74
Jolanta Chluska: Information aspects of the equity funds of the independent public health care units	82
Halina Chłodnicka: The impact of making evaluation of an enterprise in liquidation for the sale on a selected example	91
Marek Garbowski: The future of cooperative banks in the light of implementation of Basel III regulations into the Polish banking system ..	104
Magdalena Giedroyć: Relevance of reporting information	114

Jerzy Gierusz, Katarzyna Koleśnik, Sylwia Silska-Gembka: The practitioners' approach to the recognition of provisions, contingent liabilities and contingent assets in accordance with IAS 37 – the results of an empirical study	123
Magdalena Janowicz: The role of an auditor in the process of business combinations.....	134
Aldona Kamela-Sowińska: Economic turnover as an interest legally protected by Accounting Law	142
Małgorzata Kamieniecka: Ethics in accounting today and in the past – evaluation of topicality of L. Pacioli postulates	150
Katarzyna Kobiela-Pionnier: Under pressure. Lobbying influence on the shaping of accounting standards.....	160
Mariola Kotłowska: Determinants of performance measurement at the level of processes in a company	173
Edyta Łazarowicz: The significance and future of the prudence principle ...	183
Edward Pielichaty: The recognition of insurance revenues in bank bookkeeping	191
Anna Mazurczak-Mąka, Paweł Zieniuk: Financial audit of public interest entities in the light of amendments to relevant EU directives.....	203
Małgorzata Rówińska: Historical cost and fair value of assets – analyses of valuation models on the ground of some companies listed on the Warsaw Stock Exchange	212
Beata Sadowska: Accounting in the State Forests National Forest Holding	222
Karol Schneider: Economic and financial crime vs. creative aspects of accounting.....	234
Joanna Toborek-Mazur: Controversy over mergers accounting in the international accounting standards.....	242
Piotr Wanicki: Methods of research and development work effects valuation	250
Małgorzata Anna Węgrzyńska: Identification of economic safety in literature and legal regulations	261
Edward Wiszniowski: Virtual currencies in accounting	273
Grzegorz Zimon: Influence of marketing-purchasing groups on the performance and financial situation of companies	283

Małgorzata Kamieniecka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

e-mail: malgorzata.kamieniecka@poczta.umcs.lublin.pl

ETYKA W RACHUNKOWOŚCI W CZORAJ I DZIŚ – OCENA AKTUALNOŚCI POSTULATÓW L. PACIOLEGO

ETHICS IN ACCOUNTING TODAY AND IN THE PAST – EVALUATION OF TOPICALITY OF L. PACIOLI POSTULATES

DOI: 10.15611/pn.2015.390.15

Streszczenie: Celem opracowania jest: 1) analiza treści *Traktatu o rachunkowości* L. Paciolo, uznanego za pierwszy drukowany podręcznik o rachunkowości, pod kątem zasad zachowania etyki i rzetelności kupieckiej, 2) ocena aktualności sformułowanych przez L. Paciolo zasad etycznych. Podstawową metodą wykorzystaną w pracy była analiza literatury, głównie samego dzieła, jak też opracowań go dotyczących oraz literatury z zakresu etyki w rachunkowości. Wnioski końcowe wyciągnięto przy użyciu metody dedukcji. W traktacie o rachunkowości L. Pacioli określa wyraźnie ważną rolę, jaką pełni rachunkowość w dobrym, odpowiedzialnym i etycznym prowadzeniu firmy. Mimo mijających stuleci, większość fundamentalnych zasad przedstawionych przez Paciolo pozostała niezmienna. Najlepszym dowodem na to są treści przyjmowane w kodeksach zawodowej etyki w rachunkowości, w których jako nieodzowne cechy dobrego księgowego podaje się uczciwość, profesjonalizm, pracowitość czy staranność, a więc atrybuty, do których odwoływał się w swoim dziele L. Pacioli, rysując obraz kupca doskonałego.

Słowa kluczowe: Luca Pacioli, etyka w rachunkowości, *Traktat o rachunkowości*, kodeks zawodowej etyki w rachunkowości.

Summary: The aim of this paper is: 1) the analysis of the content of the Treaty of accounting of L. Pacioli, considered to be the first printed textbook on accounting, in terms of the principles of ethical behaviour and fair trading, 2) the evaluation of topicality of L. Pacioli ethical principles. The basic method used in the study was the analysis of literature, especially the Treaty of L. Pacioli, as well as studies on it, and literature in the field of ethics in accounting. Final conclusions were drawn using the scenario of deductive methods. L. Pacioli defines clearly the important role of accounting in a good, responsible and ethical business conduct in the Treaty of accounting. Most fundamental principles set out by L. Pacioli, despite the passing of centuries, remained unchanged. The best proof of this is the content of codes of professional in ethics in accounting, where we can find the essential qualities of a good

accountant, such as: integrity, professionalism, diligence and care – attributes referred to in the treaty of L. Pacioli, where he described the picture of a perfect buyer.

Keywords: Luca Pacioli, ethics in accounting, the Treaty of accounting, code of professional ethics in accounting.

1. Wstęp

Zagadnieniu etyki jako takiej i etyki w rachunkowości poświęca się w ostatnich latach w literaturze przedmiotu wiele miejsca. Jest to przede wszystkim efekt kryzysów finansowych i zawirowań związanych z oszukańczą sprawozdawczością finansową z lat 2008-2009 i następnych. *Słownik języka polskiego* (<http://sjp.pwn.pl>) definiuje etykę jako „ogół ocen i norm moralnych przyjętych w danej epoce i zbiorowości społecznej”. Sformułowanie to było punktem wyjścia do określenia przedmiotu niniejszego opracowania. Autorka postawiła sobie za cel analizę treści *Traktatu o rachunkowości* L. Paciolo, dzieła, uznanego za pierwszy drukowany podręcznik o rachunkowości, pod kątem zasad zachowania etyki i rzetelności kupieckiej oraz ocenę ich aktualności.

Podstawową metodą służącą realizacji tak postawionego celu były studia literaturowe. Przede wszystkim dokonano analizy dzieła L. Paciolo oraz opracowań (głównie polskich autorów) go dotyczących. Na tym tle, posługując się metodą dedukcji, spróbowano wyciągnąć wnioski dotyczące możliwości odniesienia postulatów sformułowanych przez L. Paciolo do współczesnych warunków. Wymagało to dokonania analizy współczesnej literatury z zakresu etyki w rachunkowości.

2. Sylwetka L. Paciolo i ogólna charakterystyka jego dzieła

Luca Bartolomea Pacioli urodził się ok. 1440 r., zmarł w 1517 r. w Borgo Sansepolcro w Toskanii (ok. 100 km od Florencji). Był jednym z wybitnych osobowości epoki renesansu: pisarz, nauczyciel i wykładowca, uczoney w dziedzinie matematyki, sztuki, literatury, filozofii, teologii. Studiował na uniwersytetach w Perugii, Neapolu i Rzymie. Był wykładowcą m.in. w Pizie, Bolonii, we Florencji, w Rzymie, Perugii, Zarze, we Florencji. Przyjaźnił się z papieżem Juliuszem II, Leonardem da Vinci, biskupami, uczonymi, ówczesnymi władcami. W wieku 30 lat wstąpił do zakonu franciszkanów, co w ówczesnych czasach umożliwiała rozwój intelektualny i swobodną pracę naukową [Pogodzińska-Mizdrak 2007, s. 9-15].

L. Pacioli jest powszechnie uznawany za pierwszego teoretyka fundamentów rachunkowości, często nazywany jest ojcem tej nauki. Podkreślić należy, że nie był twórcą zasad rachunkowości podwójnej, które w rzeczywistości zostały wypracowane przez praktyków: kupców i bankierów. Nie pretendował też do tego miana. Na podstawie własnych doświadczeń i praktycznych studiów, a także opierając się na

dawnych, częściowo przestarzałych rękopisach opracował traktat o sztuce prowadzenia ksiąg handlowych [Ziętowska 2014, s. 179-180].

Traktat, o którym mowa, umieszczono w księdze zatytułowanej *Summa de Arithmetica, Geometria, Pooportion et Proportionalita (Traktat o arytmetyce, geometrii, proporcji i proporcjonalności)*, będącej piątym dziełem napisanym przez L. Paciolo, które prawdopodobnie powstawało przez około 40 lat. Naczelną ideą przyświecającą autorowi było „stworzenie całościowego i uniwersalnego podręcznika dla tych, którzy wiedzę matematyczną potrafią zastosować w teorii i praktyce” [Pogodzińska-Mizdrak 2007, s. 12].

Dzieło o objętości 616 stron tworzą dwie księgi (arytmetyka i geometria) o odrębnej numeracji, połączone w jeden tom. O rachunkowości traktuje *Traktat XI* zawarty w pierwszej, dwunastotraktatowej księdze. Traktat dotyczący rachunkowości składa się z 36 rozdziałów o objętości 26 stron [Pogodzińska-Mizdrak 2007, s. 16-17], na których autor objaśnia zasady równowagi bilansowej, prowadzenia kont, stosowania zapisu podwójnego i chronologicznego, przeprowadzenia inwentaryzacji, ewidencji w memoriale, dzienniku i księdze głównej, sporządzania bilansu i ustalania zysku lub straty, a nawet poprawiania błędów (storno) czy przeliczania różnych walut.

Nakład pierwszego wydania dzieła (1494 r.) wyniósł prawdopodobnie ok. 300 egzemplarzy; stało się ono swoistym bestsellerem wśród kupców i bankierów końca XV wieku. Było też pierwszą wydrukowaną książką poświęconą ewidencji podwójnej¹. Dwadzieścia dziewięć lat po pierwszym wydaniu ten sam drukarz (Paganino de Panini) przygotował jej kolejną edycję, dokonując niewielkich poprawek (wyjaśniono skróty i niejasności językowe), które ułatwiły lekturę *Traktatu* [Pogodzińska-Mizdrak 2007, s. 18-19]. Szybko też przetłumaczono księgę na języki: holenderski, niemiecki, francuski, angielski i rosyjski [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 14].

Choć L. Pacioli nie wymyślił nowej metody rejestracji zdarzeń gospodarczych, należy podkreślić, że jego dzieło, dzięki szczegółowości i jasności wywodów, pozwoliło na rzeczywiste upowszechnienie stosowanego przez kupców weneckich systemu rachunkowości opartego na zapisie „debet – kredyt”.

Znaczenie *Traktatu* w rozwoju wymiany handlowej i wzroście ekonomicznym świata było ogromne. Opisany przez autora system ustandaryzował sposób odzwierciedlania transakcji, wprowadził wiarygodność zapisów księgowych i stworzył podstawy rozumowania finansowego, co umożliwiło dokonywanie inwestycji międzynarodowych. Bez tych podstaw wymiana handlowa z Dalekim Wschodem i Nowym Światem nie rozwijałaby się tak szybko, a wzrost gospodarczy byłby znacznie wolniejszy [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 19].

¹ Zaledwie ćwierć wieku po wynalezieniu druku, w warunkach, gdy druk książek był niewyobrażalnie drogi i drukowano tylko dzieła o bardzo dużym znaczeniu [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 14].

3. Analiza treści *Traktatu XI* pod kątem postulatów zachowania zasad etyki i rzetelności kupieckiej

Traktat o rachunkowości L. Paciolo składa się z 36 rozdziałów i, jak wynika z analizy tekstu przeprowadzonego przez autorkę, aż w co najmniej w dziesięciu z nich (więc średnio w co czwartym) znajduje się bezpośrednio odwołanie do konieczności zachowania rzetelności kupieckiej i etyki, i są to²:

1. Rozdział 1. *O rzeczach, których prawdziwy kupiec potrzebuje, przede wszystkim, oraz o porządku, jaki należy zachować, aby właściwie prowadzić Księgę główną i Dziennik w Wenecji czy w dowolnym innym miejscu.*

2. Rozdział 4. *Przydatne zalecenia i dobre rady niezbędne dla doskonałego kupca.*

3. Rozdział 6. *O pierwszej księdze zwanej Memoriałem oraz o tym, co i przez kogo ma być w niej zapisane.*

4. Rozdział 17. *O sposobie prowadzenia rachunków z urzędami i tego powodach. O izbie Pożyczkowej w Wenecji, która zarządzana jest przez dzielnice.*

5. Rozdział 24. *Jak należy rejestrować w Dzienniku i Księdze głównej operacje dotyczące banków i jak się one odbywają. Jak należy je rejestrować, gdy jesteś kupcem, a z kolei, gdy jesteś bankierem. O pokwitowaniach, które się wystawia za zapłacone weksle, i dlaczego sporządza się zawsze dwa egzemplarze pokwitowania.*

6. Rozdział 28. *Jak należy przenosić konta księgi głównej, gdy będą już wypełnione, i gdzie przenosić saldo, aby nie wpisać błędnych wartości w księdze.*

7. Rozdział 30. *Jak się wykonuje wyciąg z konta dla dłużnika, który tego sobie zażyczy, oraz dla właściciela, jeśli jest faktorem i zarządcą wszystkich towarów.*

8. Rozdział 32. *Jak należy sporządzać bilans Księgi głównej i o sposobie przenoszenia jednej księgi do drugiej, tzn. starej Księgi głównej do nowej Księgi głównej, a także o sposobie uzgadniania Księgi z Dziennikiem i Memoriałem oraz innymi pozycjami w księdze i poza nią.*

9. Rozdział 34. *Jak należy saldować wszystkie konta w Księdze głównej. W jaki sposób i z jakiego powodu? O summa summarum Winien i Ma, czyli ostatnim sprawdzeniu bilansu.*

10. Rozdział 35. *O sposobie przechowywania pism, takich jak pisma własnoręczne, poufne listy, dokumenty, pisma procesów, wyroki i inne dokumenty płatnicze, oraz o rejestrze ważnych pism.*

W rozdziale pierwszym L. Pacioli wymienia trzy umiejętności niezbędne każdemu kupcowi (który w czasach powstawania traktatu był jednocześnie księgo-

² Analizie poddano treść *Traktatu o rachunkowości*, wydanego w Warszawie w 2007 r. z okazji Jubileuszu 100-lecia Organizacji Księgowych na Ziemiach Polskich 1907-2007, pod redakcją E. Pogodzińskiej-Mizdrak i S. Sojaka, który stanowi tłumaczenie książki C. Antinoriego pt. *Luca Pacioli e la „Summa de Arithmetica” dopo 500 anni dalla stampa della 1-a edizione (1494-1994)*, wydanej przez Istituto Poligrafico e Zecca Stato w Rzymie w 1994 r., która jest źródłową translacją na współczesny język włoski tekstu oryginalnego, tj. dawnego dialektu, w którym pisał L. Pacioli.

wym) do prowadzenia interesów. Jest to umiejętność szybkiego liczenia i sprawnego rachowania, będące podstawą kolejnej umiejętności, tj. zapisywania wszystkich operacji we właściwym porządku, tak aby mieć właściwą informację o stanie swoich interesów. Jednak na pierwszym miejscu Pacioli wymienia pieniądze w gotówce oraz inny majątek, bez którego „trudno byłoby sprawy kupieckie prowadzić”. Przy tym w kolejnym akapicie zauważa, że możliwe jest realizowanie przedsięwzięć i dojście do wielkiego bogactwa dzięki kredytowi (który należy lojalnie spłacać). Jednakże podkreśla wyraźnie, że zaciąganie zobowiązań winno odbywać się „w dobrej wierze” [Pacioli 2007, s. 61]: „W wielkich republikach nie było rzeczy bardziej wartościowej niż „wiara dobrego kupca” i na wiarę przysięgano (...). Nie powinno to wzbudzać zdziwienia, bo w wierze katolickiej każdy dostępuje zbawienia i bez wiary nie można się Bogu podobać”. Do zasad wiary chrześcijańskiej Pacioli, jak przystało na ówczesnego uczonego i zakonnika, odwołuje się wielokrotnie, np. [Pacioli 2007, rozdział 4, s. 68]: „Ale przede wszystkim miej zawsze przed oczami Boga i bliźniego, nigdy nie zaniedbuj mszy, pamiętaj, że z jej powodu nigdy nie traci się prostej drogi, tak samo jak z powodu miłosierdzia nie zmniejszy się twoje bogactwo”, przywołując w tym miejscu jedno z przysłów łacińskich: *Nec caritas opes, nec missa minuit iter*, które po przetłumaczeniu na j. polski brzmi następująco: *Miłosierdzie nie zmniejsza bogactwa, a msza nie pogarsza drogi*. Przywołuje także słowa Pawła Apostoła mówiące o tym, że korony godni będą ci, którzy na nią zasłużą uczciwą walką.

Jednocześnie z treści rozdziału 4 należy wnioskować, że prócz uczciwości do sukcesu potrzebna jest pracowitość i czujność. Świadczy o tym przywołanie kolejnego przysłowia łacińskiego: *Vigilantibus et non dormientibus, jura subveniunt*, co znaczy: *Prawa służą tym, którzy czuwają, a nie tym, którzy śpią* [Pacioli 2007, s. 67].

Widzimy więc, że podstaw uczciwości kupieckiej Pacioli upatruje w zachowaniu przykazań wiary chrześcijańskiej. Dodatkowo w kolejnych rozdziałach *Traktatu*, w których opisuje m.in. zasady prowadzenia ksiąg, sugeruje [Pacioli 2007, rozdział 6, s. 71]: „W zwyczaju dobrych katolików jest stawianie na pierwszej księdze chwalebego znaku, przed którymi się chowa nasz duchowy wróg i którego słusznie boją się wszystkie hordy piekielne, tj. znaku Krzyża Świętego”, stąd sugerowane tytuły pierwszych ksiąg: *Memoriał z krzyżem*, *Dziennik z krzyżem*, *Księga główna z krzyżem*.

Wielokrotnie w swoim dziele autor zwraca uwagę na sumienność czy staranność zawodową. Wymagana jest ona nie tylko w relacjach z innymi uczestnikami wymiany handlowej, ale także w kontaktach z urzędami (rozdział 17) i bankami (rozdział 24). Pisarze w urzędach, poborcy podatkowi czy celnicy, mogą wykazywać się niewiedzą, rejestry prowadzić niestarannie, „mieszając rozmaite zapisy”, lub uznać, że poprzednicy na ich stanowiskach zapisy w księgach prowadzili niewłaściwie. Aby zapobiec sporom i niezasłużonym karom, dokumenty spisane przez urzędników należy przechowywać z należytą starannością. Także wszelkie opera-

cje z bankierami, mimo że księgi banku „są publiczne i potwierdzone”, należy właściwie dokumentować, gdyż „kupcowi jasności nigdy nie zawadzi” [Pacioli 2007, s. 105]. Staranność kupiecka w dokumentowaniu rozrachunków wynika z ostrożności, którą należy się wykazywać „ze względu na nieuczciwość, której nasze czasy są pełne” [Pacioli, 2007, s. 108]³.

Należyte prowadzenie ksiąg rachunkowych pozwala na uzgodnienia rozrachunków z kontrahentami, których podstawą są wyciągi z konta dłużnika (o czym mowa w rozdziale 30). Prawidłowo i rzetelnie, własnoręcznie przygotowany wyciąg spowoduje, że dłużnik „będzie cię bardziej cenił i będzie miał do ciebie jeszcze więcej zaufania” [Pacioli 2007, s. 115].

Zasadę rzetelności kupieckiej L. Pacioli zawarł w rozdziale 32, poświęconym zasadom zamykania ksiąg i sporządzania bilansu, gdzie stwierdza: „Dobry księgowy musi w ten sposób postępować, aby zachować zawsze kupiecką rzetelność” [Pacioli 2007, s. 118].

Profesjonalne, zgodne z zasadami chronologii, ciągłości i kompletności prowadzenie ksiąg rachunkowych pozwala na ocenę solidności i uczciwości pracy kupca: „będziesz przestrzegał tego (...) (mowa o zasadach przenoszenia zapisów księgowych – przypis wł. autora), pamiętając, żeby znalazły się zaraz za poprzednimi, bez żadnych odstępów; pozycje należy wpisywać według naturalnej kolejności miejsca i czasu, tak aby nikt nie mógł cię pomawiać o nieuczciwość” [Pacioli 2007, rozdział 28, s. 113].

Profesja kupiecka wymaga pracowitości i skrupulatności „każdego dnia zanim położysz się spać, sprawdź, czy nie jest jeszcze coś do wysłania, czy zrobienia” (...) [Pacioli 2007, rozdział 35, s. 125].

Pacioli kilkakrotnie w tekście traktatu stwierdza, że trudniej jest wykształcić kupca niż doktora prawa [Pacioli 2007, s. 67, 125], ale znamienite i wciąż aktualne jest stwierdzenie, że kupcem doskonałym może zostać tylko ten, który pilnie i starannie uczy się, aby być jednocześnie dobrym księgowym. W przeciwnym wypadku „błądzi w ciemnościach pośród spraw swoich i tylko szkoda może z tego wyniknąć” [Pacioli 2007, rozdział 34, s. 122]. Autor podkreśla, że w *Traktacie* znajdują się najważniejsze zasady i wskazówki prowadzenia ksiąg, a ich zrozumienie i sumienne stosowanie pozwoli na właściwe prowadzenie swoich interesów. Wymaga to jednak talentów, pracowitości i kierowania się własnym osądem w zależności od miejsca i czasu, gdyż „nie da się dać pełnych, punkt po punkcie, wskazówek dotyczących każdego drobiazgu w sprawach kupieckich” [Pacioli 2007, rozdział 35, s. 125].

³ Nasuwa się pytanie retoryczne: czy coś na podczas przeszło 500 lat zmieniło się w tym względzie?

4. Próba oceny aktualności zasad etycznych zawartych w dziele L. Paciolego

Przedstawiona wyżej analiza tekstu *Traktatu* pozwala stwierdzić, że nie jest on tylko skrupulatnie napisanym podręcznikiem, zawierającym zbiór technik i metod księgowych, ale także swoistym przewodnikiem właściwego postępowania kupca i tych, którzy prowadzili księgi. L. Pacioli przywiązuje dużą uwagę do etyki i należy zgodzić się z A. Jarugą i J. Fijałkowską [2006, s. 9], że „rachunkowość już w czasach Paciolego była rozumiana jako nauka społeczna, a nie tylko sprawny model wyceny, ewidencji i komunikowania wyników, stanu majątkowego i finansowego danej firmy”.

Wkładem Paciolego w rozwój świata biznesu było m.in. wskazanie metody dochodzenia do zysku w godny i sprawiedliwy sposób. Wyraźnie bowiem w traktacie podkreślane są zalety profesjonalizmu, operatywności i bogactwa gromadzonego dzięki ciężkiej, ale uczciwej pracy. Jak podkreśla G. Calzoni, Pacioli, doceniając i podkreślając rolę liczb i kalkulacji, przestrzega przed utratą zasad etyki kupieckiej: „handlowiec może ze swoimi zyskami i ze swoim honorem iść na rynek czy jakiegokolwiek inne miejsce, z innymi godnymi kupcami, mając na uwadze przysłowie, że więcej skór lisich można znaleźć na rynku, niż skór oślich” (za: [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 19]).

Bezspornie taki sposób rozumienia i przestrzegania zasad uczciwości w biznesie jest aktualny do dziś. Źródłem nadużyć księgowych jest częściej brak etyki właścicieli i zarządów firm niż niewłaściwe postępowanie służb finansowo-księgowych. Dowiodły tego chociażby analizy przyczyn zawirowań w gospodarce światowej, które rozpoczęły się w 2008 r. w Stanach Zjednoczonych – pisze o tym m.in. A. Kamela-Sowińska [2009, s. 32-33], stwierdzając wyraźnie: „Biznes bez kapitału społecznego, kapitału etyki ludzi biznesu, nie jest możliwy” i dalej: „Obecnie nie wystarczy już „dodać” do działalności gospodarczej „trochę etyki”. Powinna ona znaleźć się tam na stałe”.

Współczesna rzeczywistość gospodarcza podlega tak silnym i szybkim zmianom, że niemożliwe jest zestandaryzowanie jej opisu. W takich warunkach konieczne jest szerokie i elastyczne odwoływanie się do koncepcji rzetelnego i wiernego obrazu oraz do procesu szacowania, które mają zapewnić wierny obraz rzeczywistości. U podstaw procesu przygotowywania sprawozdania opartego na niezestandaryzowanych procedurach, kiedy człowiek ma pole swobodnego wyboru, musi leżeć etyka osób zajmujących się rachunkowością. Przegląd sytuacji i czynności, w których może dojść do złamania zasad właściwego postępowania, przedstawiają kodeksy zawodowej etyki w rachunkowości, są to m.in.: czynności księgowe wspomagające zarządzanie i rozliczenia publicznoprawne, prezentacja informacji rachunkowych, postępowanie w relacjach z innymi osobami i instytucjami powiązanymi zawodowo, postępowanie w przypadku sporu i sprzeczności interesów,

zachowanie tajemnicy zawodowej⁴. Jak łatwo zauważyć, do większość tego typu sytuacji nawiązywał w swoim traktacie Pacioli. Zarówno Kodeks zawodowej etyki w rachunkowości, przyjęty Uchwałą Krajowego Zjazdu Delegatów SKwP w 2007 r. [Kodeks zawodowej etyki 2013], jak i Kodeks etyki zawodowych księgowych Międzynarodowej Federacji Księgowych (IFAC), przyjęty Uchwałą Krajowej Rady Biegłych Rewidentów w 2011 r., jako zasady etyki zawodowej biegłych rewidentów [Kodeks etyki 2011], odwołują się w większości do takich samych cech, jakie według Paciolo winny charakteryzować księgowego; są to: uczciwość, kompetencje zawodowe, niezależność zawodowa, profesjonalizm i należyta staranność.

Po analizie treści *Traktatu* Paciolo nasuwają się przemyślenia dotyczące różnic w identyfikacji źródeł braku wiarygodności ksiąg w okresie współczesnym Paciolo i współcześnie. W XV w. jednym z głównych powodów takiego stanu rzeczy był brak kompletności czy rzetelności zapisu, wynikający z braku umiejętności ujęcia danego zdarzenia lub pominięcia, a więc naruszenia wynikające z nieopanowania technik i metod rachunkowych. Natomiast w dzisiejszych czasach, przy rozpowszechnionej i opanowanej technice prowadzenia ksiąg, wynika on raczej z braku właściwych postaw etycznych, a ewentualne pominięcia i zniekształcenia są często skutkiem celowego działania (które jest ułatwione w warunkach elastyczności zasad wyceny i ujmowania składników majątkowych i transakcji gospodarczych). Innymi słowy, niekompetencje techniczne związane z niewłaściwym sposobem wykonywania czynności księgowych nie są tak dominującym czynnikiem ryzyka etycznego w zawodzie księgowym, jak niekompetencje moralne, rozumiane jako brak odwagi etycznej do wykonania tego, co jest dobre, brak wrażliwości etycznej i obiektywności oraz nieumiejętność oparcia się naciskom kierownictwa jednostki lub właścicieli (brak niezależności zawodowej)⁵.

Wypada w tym miejscu podkreślić wyjątkowość poglądów i dokonań L. Paciolo w kontekście tego, kim był i w jakim okresie przyszło mu żyć i tworzyć. W literaturze spotykamy się ze stwierdzeniem, że L. Pacioli żył w epoce renesansu. Jednakże należy mieć na uwadze, że mimo że granice epok są płynne, za początek odrodzenia zwykło się przyjmować datę odkrycia druku przez J. Gutenberga (1450 r.), datę odkrycia Ameryki przez K. Kolumba (1492), czy datę upadku Konstantynopola (1453 r.). Stąd powiedzieć można, że Pacioli urodził się na początku renesansu, a nawet na przełomie średniowiecza i renesansu (choć przyznać należy, że we Włoszech renesans rozpoczął się nieco wcześniej niż w innych krajach Europy). Niemniej jednak, Pacioli żył w czasie, w którym jednocześnie rozpoczął się silny rozwój gospodarczy i kulturowy, jak i wciąż silne były wpływy ideologii Kościoła katolickiego, uznającego bogactwo za grzech śmiertelny (ruchy reformatorskie to dopiero XVI w.). Należy także pamiętać, że L. Pacioli był zakonnikiem – franciszkaninem. W takich okolicznościach spisał i upowszechnił reguły prowadzenia działalności kupiec-

⁴ Do szerszych rozważań na ten temat odsyłam do artykułu: [Karmańska 2010, s. 97-109].

⁵ Więcej na temat czynników determinujących nieetyczne postępowanie w zawodach księgowych patrz: [Jaworska 2013, s. 75-85].

kiej – stąd w jego dziele ciągle odwoływanie się do etyki i uczciwości. Jak pisze G. Calzoni (za: [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 10]): „w taki sposób człowiek może uzyskać informacje o zgodnej z prawem i godnej wymianie, jako że człowiek często popada w oszustwo i grzech tylko dlatego, że nie wie jak rozumować”. W żadnym miejscu *Traktatu* nie znajdujemy krytyki istoty osiągania zysków, za to w wielu miejscach podkreślane są zalety profesjonalizmu, pracy i bogactwa osiąganego w sposób uczciwy.

Mimo że reguły spisane przez Pacioloego wynikają z określonego wyżej kontekstu historycznego i kulturowego, możemy śmiało przyznać, że wciąż są podstawą etyki w biznesie, gdyż odnoszą się do wartości ogólnie akceptowanych, opierających się na zasadach współżycia społecznego. Niebagatelną rolę odgrywa w tym względzie rachunkowość, która jak pisała E. Burzym [2008, s. 82-84], „stymuluje działania etyczne” poprzez tworzenie barier ograniczających aspołeczne zachowania. Jest to możliwe, gdyż przekazywany do publicznej wiadomości, stworzony przez rachunkowość liczbowy obraz działalności gospodarczej cechuje przejrzystość, wiarygodność i międzynarodowa porównywalność, co umożliwia rozrachunek przedsiębiorstwa z racjonalności wykorzystania zasobów materialnych i ludzkich. Rachunkowość jest więc instrumentem kształtowania i utrzymania ładu ekonomicznego i finansowego. Jednakże w warunkach gospodarki rynkowej wymaga to wsparcia przez silny etyczny system kulturowy, ponieważ pozyskiwanie, użytkowanie i pomnażanie wartości materialnych nie może być społecznie akceptowane, jeśli będzie oderwane od wartości moralnych. Te ostatnie natomiast leżą u podstaw stosunków społecznych i międzyludzkich powiązań w różnych sferach aktywności indywidualnej i grupowej. Na te wszystkie aspekty prowadzenia działalności kupieckiej zwracał uwagę L. Pacioli w omawianym tu dziele.

Na zakończenie rozważań o aktualności postulatów Pacioloego dotyczących etyki w rachunkowości autorka chce zwrócić uwagę na jedno spostrzeżenie. W *Traktacie* L. Pacioloego, jak to wykazano w powyższej analizie, zagadnieniom etycznym poświęca się dużo miejsca, a ponadto nawiązanie do tego problemu znajdujemy już w pierwszym rozdziale dzieła. Zauważmy natomiast, w jakiej proporcji mówi się o uczciwości i etycznym zachowaniu we współczesnych podręcznikach z zakresu rachunkowości (a szczególnie podstaw) w stosunku do innych treści: zwykle brakuje tego typu rozważań, ewentualnie są umieszczane jako jeden z ostatnich podrozdziałów. Podobne obserwacje dotyczą także wykładów i nauczania rachunkowości w szkołach: przy ograniczonej liczbie godzin skupiamy się na przekazaniu informacji dotyczących technik i metod, rzadko zagłębiając się w zasady etyczne⁶.

⁶ Dobre praktyki na tym polu wypracowuje Stowarzyszenie Księgowych w Polsce, dzięki staraniom którego opracowano Kodeks zawodowej etyki w rachunkowości, Komisja Etyki SKwP prowadzi aktywną działalność propagującą jego sygnowanie, a na każdym poziomie przyjętej ścieżki certyfikacji zawodu przewidziane są tematy dotyczące etycznego zachowania.

5. Zakończenie

Podkreśla się w literaturze (za: [Jaruga, Fijałkowska 2006, s. 19]), że rachunkowość, rozumiana jako nauka społeczna, zorientowana na praktykę, ale z uwzględnieniem etycznych postaw, stała się filarem rozwoju gospodarczego w epoce kapitalizmu. Mimo mijających stuleci, większość fundamentalnych zasad przedstawionych przez Paciolego pozostała niezmienna, a jego zasługą była umiejętność zebrania i spisania aktualnych do dziś reguł rachunkowości. W *Traktacie o rachunkowości* określa on wyraźnie ważną rolę, jaką ma rachunkowość w dobrym, odpowiedzialnym i etycznym prowadzeniu firmy. Rola ta nie utraciła nic na aktualności, a wraz z rozwojem stosunków gospodarczych, globalizacją i związanymi z nią procesami jest coraz silniej podkreślana. Najlepszym dowodem na to są treści przyjmowane w kodeksach zawodowej etyki w rachunkowości, w których jako nieodzowne cechy dobrego księgowego wymienia się uczciwość, profesjonalizm, pracowitość czy staranność, a więc atrybuty, do których odwoływał się w swoim dziele L. Pacioli, tworząc wizerunek kupca doskonałego.

Literatura

- Burzym E., 2008, *Spoleczna funkcja rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 45 (101), SKwP, Warszawa.
- Jaruga A., Fijałkowska J., 2006, *Luca Pacioli – wielki uczony renesansu i jego koncepcja rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 34, SKwP, Warszawa.
- Jaworska E., 2013, *Ryzyko etyczne w zawodzie księgowego*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego nr 765, Uniwersytet Szczeciński, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia”, nr 61, Szczecin.
- Kamela-Sowińska A., 2009, *Rachunkowość w czasach kryzysu*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 51 (107), SKwP, Warszawa.
- Karmańska A., 2010, *Wielkowymiarowość polityki rachunkowości i etyki z nią związanej (artykuł dyskusyjny)*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 56 (112), SKwP, Warszawa.
- Kodeks etyki zawodowej księgowych w języku polskim (2011), tłumaczenie SKwP, IFAC, Warszawa.
- Kodeks zawodowej etyki w rachunkowości, 2013, wydanie trzecie, SKwP, Warszawa.
- Pacioli L., 2007, *Tractatus XI. De Computis et Scripturis. Summa de Arithmetica, Geometria, Pooportion et Proportionalita*, *Traktat o rachunkowości wydany z okazji Jubileuszu 100-lecia Organizacji Księgowych na Ziemiach Polskich 1907-2007*, E. Pogodzińska-Mizdrak, S. Sojak (red.), SKwP, Warszawa.
- Pogodzińska-Mizdrak E., 2007, *Przedmowa*, [w:] E. Pogodzińska-Mizdrak, S. Sojak (red.), *Traktat o rachunkowości wydany z okazji Jubileuszu 100-lecia Organizacji Księgowych na Ziemiach Polskich 1907-2007*, SKwP, Warszawa.
- Słownik języka polskiego*, PWN, <http://sjp.pwn.pl/szukaj/etyka.html> (25.01.2015).
- Ziętowska I., 2014, *Benedetto Cotruglio i pierwsze dzieło teorii rachunkowości*, Zeszyty Teoretyczne Rachunkowości, tom 79 (135), SKwP, Warszawa.